

STALINISM OCH HISTORIESKRIVNING

Av arkivarien, fil. lic. SVEN ÅSTRAND

DEN mäktiga kraftkoncentration, som i det ryska rikets moderna historia är förknippad med Stalins namn har tvingat till intresse och ställningstagande, alltefter denna kraftutveckling ryckt allt större delar av mänskligheten in på livet. Detta gäller även på det andliga området, där stalinismens verkningar helt förändrat kulturbilden i de av den berörda länderna.

En påminnelse härom har den svenska allmänheten nyligen fått vid de sällsamma omständigheterna kring den ryska »piratupplagan» av Ingvar Anderssons »Sveriges historia», av denne redovisade i hans nyligen utgivna skrift »Svensk historia i rysk version». Beträffande de utomordentligt viktiga historiografiska fakta som här är att hämta må hänvisas till detta arbete.

För två år sedan utgavs av den tyske kännaren av sovjetrysk historiografi dr G. v. Rauch i det västtyska kulturmagasinet »Europa Archiv» en översikt över en rad framstående sovjetryska historieverk. Den här följande studien har denna på fakta överrika uppsats till utgångspunkt, därtill har sammanförts vetande, som kunnat hämtas ur ryska kulturtidskrifter, i Sverige blott alltför sparsamt förefintligt bibliografiskt material, artiklar i dagspressen av slavister och historiker plus studium av ett och annat sovjetryskt historieverk m. m.

Det revolutionära skedet i sovjetepoken räckte ett gott stycke in på 1920-talet och dominerades av de båda ledardioskurerna Lenin och Trotskij jämte det gamla gardet av mestadels i västerländsk exil skolade revolutionära teoretiker, för vilka anarkistiska handlingsideal ej var främmande. Det var också en tid av anarki med sönderbrytande av de gamla samhällsformerna, extrem kulturradikalism, gudlöshet och sexualförvildning samt en internationalistisk revolutionär målsättning i utrikespolitiken, då man med sina appeller till proletärer i alla stater ville visa upp bilden av ett samhälle, där det mesta var olikt kapitalismens länder. Den ofrånkomliga reaktionen — ordet må även i detta sammanhang tillåtas

äga sin nedärvda politiska betydelse — kom med den i den ryska marken rotfästade Stalin och hans välorganiserade byråkrati av partifunktionärer, beredda att förverkliga den nye mästarens program: »Socialismen i ett enda land.» Det blev femårsplanernas skede, som organiserade det röda väldet till en totalstat med anlitande av beprövade samhällsnormer, trots allt nödvändiga även för det mest »progressiva» statsliv. Med utopierna sopades även Lenins gamla garde bort — med eller utan exekutionsplutonernas kulkärvar. Isoleringen från Europa hårdnade allt mer, och med internationalens upplösning till tonerna av den nya fosterländska Sovjethymnen under andra världskrigets vapendån tycktes denna fas ha nått sin kulmen.

Under strömväxlingen utsattes konst- och kulturlivet i Sovjetunionen för starka brytningar. Statsdoktrинens bärare på sociologins område närmast efter revolutionen var den berömde Pokrovskij, vilken som ställföreträdande folkbildningskommissarie genomfört historieundervisningens omstöpanande till samhällsvetenskap i den dåtida marxistiska historieuppfattningens anda. Kort efter hans död 1932 utsattes hans verk dock för en officiell trumeld, i vilken de största kanonerna, Kirov, Zjdanov och Stalin själv m. fl. successivt föll in, och som inom kort innebar raserande av hela skolan. De första bevisen för att den vulgärmarxistiska fosterlandslösheten var passé kommer härvid till synes. Inför det vid synränderna i öst och väst framträdande hotet odlas nu en proletärerens patriotism, omfattande det socialistiska fäderneslandet, och i undervisningen kommar en levande, fantasieggande historiefremställning åter till heders i stället för de marxistisk-sociologiska abstraktionerna. Under hänvisning till Pokrovskijs förflackning utmönstrar folkkommissariernas råd de hittills brukade läroböckerna och anvisar riktlinjer för hur de nya skall skrivas: Kristendomens införande förklaras inleda ett högre kulturskede, inte minst genom klostrens kulturgärning, de fornryska hjältarna, sådana som Alexander Nevskij får åter träda fram i sin äras glans, och revolutionskrigen bedöms i lika hög grad som en nationell kamp mot de främmande interventionisterna som en klasskampsföreteelse. Dessutom anbefalles ökat studium av den klassiska litteraturen och det ryska språket — ett område som ej heller undgått Stalins skarpa personliga uppsikt, och där så sent som 1950 diktatorn, snarare som en representant för det sunda lekmanaförnuftet än som »Sovjetunionens ledande språkvetenskapsman» — ett epitet varmed han för närvarande harangeras i rysk press —

ingripit genom att kraftigt underkänna de sedan revolutionen härskande s. k. marristiska idéerna. Dessa besynnerliga tankeskapelser hade till upphovsman den år 1934 avlidne rysk-georgiske språkvetenskapsmannen N. J. Marr, som utifrån en slags mekanisk »materialistisk» språkutvecklingslag ville återföra alla världens munarter på några få ursprungliga ordstammar, och vilken såsom uppfinnare av »den nya språkdoktrinen» härskade lika oinskränkt som Pokrovskij på sitt och ännu Lysenko på sitt naturvetenskapliga fält.

De historiska irrläror, som med Pokrovskijskolans fall brännmärktes, var bl. a. att man förnekat en äktrysk statsbildning under Kievvingarnas epok, att man lagt skulden till Napoleons stora invasion 1812 på den ryska adeln, att man underkänt såväl 1820-talets dekabrister som sekelskiftets borgerliga demokrater som förelöpare till 1917 års revolutionärer, att man gjort den tsaristiska imperialismen huvudskyldig till katastrofen 1914 o. s. v. samt framför allt det allra svåraste: Pokrovskij hade närt den trotskistiska tanken att socialismen var omöjlig att genomföra i ett enda land!

Hand i hand härmed fullbordas kursändringen genom klart konservativa reformer: lärarnas auktoritet återställes med tillhjälp av betyg och sedebetyg, och Pravda kräver åter latinundervisningen i skolorna, en sträng familjelagstiftning proklameras, och gudlöshetsmännen drabbas i påfallande utsträckning av Stalins hårda straffdomar. Den bildande konsten hänvisas till det nationalromantiska motivvalet med dess fotografiska återgivande, en konst-
art som dominerade i Europa under förra århundradet, i Sverige representerad av nationalromantikerna Cederström, von Rosen m. fl.

Historieskrivningen under den period, som börjar omkring år 1934—35 utmärker sig för många intressanta drag: medeltidsforskningen, som tidigare helt förkastats, tar upp problem om feodalismen i det gamla Kiev, de fornkyrkliga förbindelserna med kulturljuskällan i Bysans och tatarernas omgestaltning på gott och ont av Ryssland. Det märkligaste, som sker är emellertid den stora omvärderingen av Ivan den förskräcklige, som i *R. J. Wippers* biografi blir bäraren av den nationella idén i den centraliserade moskovitstaten. Ivans vilda kamp mot oppositionen behandlas med understuckna hänsyftningar på situationen i Sovjetunionen på 1930-talet, medan den revolutionära oreda, som hotade Ivans verk och vållades av de falska Dimitrijerna i allmänhet ej inbringar sina upphovsmän hedern av folkhjärtar utan den betydligt lägre

rangen av vanliga politiska äventyrare. Ett särskilt intresse för svenska läsare torde *Vajnstejns* 1947 utkomna verk om Ryssland och trettioåriga kriget ha, även om Gustav II Adolfs verk i österled behandlats utförligt av svenska forskare. Vajnstejn söker med eftertryck hävda, att det moskovitiska riket vid denna tid ej var en barbarisk utmark utan en faktor i det europeiska spelet och utreder det verksamma bistånd det lämnade till den antihabsburgska fronten.

Parallellen mellan Peter den store, imperiegrundaren och vägrödjaren för all framtida »progressiv» utveckling i Ryssland, och Stalin ger sig nästan av sig själv, och beträffande Napoleon — tidigare i bolsjevismens uppfattning en antifeodal samhällsbyggare av allmäneuropeiska mått — är det värt att stanna vid den främste ryske auktoriteten på Napoleonepoken, den i västerlandet med all rätt berömde Eugen Tarle och hans utvecklingsfaser som sovjetrysk historiker. Med sin inriktning på det personliga och på det dramatiska i händelseutvecklingen kom Tarle med sitt verk om Europa under imperialismen 1871—1914 under 1920-talet i motsättning till den ännu härskande Pokrovskijriktningen, en konfliktsituation på andlig mark som i den sovjetryska verkligheten stundom löses med straff- och deportationsförfarande. Så skedde också här. Tarle häktades efter en föreläsningsturné i Sverige och deporterades till centralasiatiskt sovjetområde, där han under några år avbidade det nya kulturklimatet och sin egen befrielse — och väg till stjärnorna. Tarles olika verk om Napoleon — han utkom 1938, tre år före det nya »fosterländska kriget» med ett verk om invasionen 1812 — idealiserar inte sitt föremål. Napoleons karaktär är tecknad dystert storslagen som den järnhårde maktkrävarens. Krigs- och ockupationsterror skildras med kärvt realistisk stil ehuru utan något egentligt avståndstagande. Då är som känslöytringar författarens förakt för de murkna monarkier som störtade samman i den napoleonska världsstormen mera påtaglig. För liberala »ideologer» hyste Napoleon djupt förakt, men ej den konservative reaktionärens, utan en känsla i släkt med vad man skulle kunna vänta av de sovjetryska maktpolitikerna. Tarles kritik mot Napoleon ligger däri, att han med sitt i grunden auktoritära kynne vägrade att ta konsekvenserna av sin egen ideologiska position som revolutionär makthavare. Han ville ej i Ryssland 1812 utfärda manifestet om upphävande av livegenskapen, och efter Waterloo förkastade han sitt enda hopp — det att utnyttja de inför restaurationens hot uppflammande bonapartistiska stämningarna i

Paris förindustriella arbetarevärld, vars numerär och betydelse Tarle synbarligen överskattar. Napoleon var ju dock bourgeoisins, böndernas och soldaternas man. Någon Lenin kunde han ej bli lika litet som franska revolutionen var någon proletär revolution. I de engelska politikerna ser Tarle blott väpnare av Europas liv-egna bondebefolkningar, malträterade i arméer, där endast piska eller kommandokäpp utgjorde disciplinmedlet liksom på Fredrik den stores tid, medan han å andra sidan ej förnekar, att Napoleon vid kontinentalsystemets utformning betedde sig som en trångsynt nationell härskare.

Intressant är, att Tarle vid tiden för utgivandet av sina högtstående Napoleonverk, vilka också i Europa allmänt berömmas för vetenskaplig objektivitet — utmönstrar traditionen om ett stort folkkrig mot fransmännen som en myt, och här kan man märka skredet i den sovjetryska historieskrivningens ställning, när man efter de sista signalerna kan iakttaga hur Tarle nödgats — förmodligen med svidande hjärta — låta Napoleons drag samman-smälta med Hitlers och släppa lös ett flammande partisankrig 1812. Detta partisankrig lever följaktligen också med mycket liv då han nyligen gripit sig an problem i samband med den karolinska invasionen 1708—1709. Den i Napoleonverken ådagalagda sunda skepticismen gentemot den patriotiska berusningen har han nämligen här ej kunnat upprätthålla. De ständiga upproren mot Peter av utpinade bondemassor och Mazeparesningen förvandlas i stället till det stora partisankriget från den i tsar Peters tvångsstat inkorporerade ukrainska befolkningens sida mot de för sina grymheter hatade förnazistiska blå banditerna från Norden. Att Karl XII:s politiska mål med ryska fälttåget var världsherravälde och förintande av Rysslands självständighet måste Tarle vidare konstatera och den svenska källa, som han härvidlag citerar är Gyllenkrooks relation, där han missförstått ett par skämtsamma passager, enligt vilka Karl utnämnt en ståthållare över Moskva och i vilka han med en självförmäthenhet och barbarisk okun-nighet om geografiska fakta, som Tarle förnumstigt gisslar, planerade ett fälttåg i Sibirien! Det hela utmynnar i en salva mot det nutida Sveriges chauvinism och Karl XII-dyrkan, som likriktat behärskar historieskrivningen, vilken ej kan kosta på sig ett enda erkännande av Stalins store föregångare, liksom det i svensk historieskrivning ej kan diskuteras om Karls solklara skuld till Perevolotjnaolyckan, vilken Tarle för sina fåkunniga lärde motståndare kan belägga med i ett ryskt arkiv befintliga vittnes-

börd av tre valacker, m. m. i samma stil. Så har den sovjetryska historieskrivningens klocka gått från 12 till 1 under den tidskurva, som Tarles branta fall från Napoleon till Karl XII beskriver. Tarles nedstigande till politisk propagandist har också uppmärksamats i utläggningar, där han ansetts vara Kremls direkta språkrör. Medan den sovjetryska statsledningen i sin propaganda prisas för sitt befrielseverk i Östeuropas länder, betonar Tarle i sin uppmärksammade uppsats »Fredens diplomati» i *Literaturnaja Gazeta* häromåret att samma statsledning visat ett ej mindre ädelmod, när den ej påtvingat Finland sitt statssystem.

Även andra historiker i första ledet har opererat på Tarles ämnesområde. Alexander I:s, dekabristernas och den klassiska imperialismens tidsålder, 1800-talets utomeuropeiska historia liksom å sistone nordamerikansk inre historia ligger nu naturligt i den sovjetryska historievetenskapens blickfält. I sistnämnda hänseende må nämnas arbeten om rysk emigration och Alaskafrågan samt om ryska upptäcktsfärder i Stilla havs- och Antarktisområdena inte utan vissa tongångar av aspirationer på den sjätte kontinenten.

Den europeiska storpolitiken under den högborgerliga eran har tecknats med mycket stark avhängighet av den just aktuella situationen, och i vissa verk överväger därför en antiengelsk och i andra en antitysk tendens. Exempel på det förra är *V. M. Chvostovs* Bismarcksarbeten och på det senare *Mogilevitj-Airapetjans* förhistoria till världskriget 1914—18. Det dokumentariska jätteverket »Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus 1878—1917», en gång startat av bolsjevikerna för att inför världen grundligt kompromettera tsarregeringens utrikespolitik har alltså ej nått sin fullbordan. I huvudsak är veterligt blott några kortare avsnitt i detta verk helt kartlagda. Den tsaristiska aggressiviteten har emellertid alltmer avtonats i framställningen, och Stalins manchuriska segerdagorder efter tredagarskriget mot Japan 1905, i vilken det talades om den längtan den äldre ryska generationen känt efter denna dag, då nederlagets 40-åriga skymf var avtvådd, gav också appellen till ett annat ställningstagande till det rysk-japanska kriget. På samma sätt har det nationalistiska perspektivet influerat synen på revolutionen. Denna ses nu snarast som räddningen undan den hotande nationella katastrofen 1917 och som förutsättningen för kraftsamling till revansch i såväl öst som väst.

Under en något oegentlig titel behandlar det i Europa upp-

märksammade samlingsverket *Istoriija diplomatii* i tre band stormaktspolitiken från äldsta tider till 1939 med ökad utförlighet på de modernaste tidsavsnitten. Mellankrigstiden mellan världskriget, vid vars skildring den ovannämnde Tarle medverkat har en aggressiv ton mot samtliga kapitalistmakter, gentemot vilka Sovjetunionen axlar manteln av de kolonialexploaterade folkens framtida befriare. Ett karaktéristikum för den stalinistiska periodens historieskrivning är den ytterliga återhållsamhet, med vilken sovjetepokens egna historiska problem behandlas. Ett mindre samlingsverk över Sovjetunionens historia såg dagens ljus i Moskva kort före krigets utbrott med en ganska liberal marginal tillmätt för de icke-ryska nationaliteternas civilisatoriska utveckling. Blott Volgatyskarna, den i krigsvirvlarna sedermera skingrade och upplösta folkspillran förbigås helt. På planeringsstadiet lär dock ännu finnas ett monumentalverk på 12 band över Sovjetfolkens individuella och gemensamma öden efter revolutionen. Denna all-sovjetiska patriotism, en utvidgning av den nationalryska — liksom denna för två århundraden sedan i sig själv var en utvidgning av den moskovitiska statstanken — ställer den bolsjevikiske historikern inför vissa svårbemästrade problem. Nationaliteternas strävan i gången tid har oftast varit en politik »bort från Moskva!». Den kulturella och historiska autonomin måste sålunda i sig själv erkännas, men centraliseringssträvandet i det ryska väldet förklaras ha utgjort ett värn för nationaliteterna mot att bli inordnade i vida olämpligare statssammanhang, Ukrajna och Vit-Ryssland i det polska väldet, de kaukasiska folken under turkiskt eller persiskt ok samt de centralasiatiska folkslagen under Kina etc. På så sätt åstadkommes den intellektuella syntesen mellan Moskvans politiska magnetism och nationaliteternas kulturella centrifugalism. Unionen är det högre begreppet och det får heller aldrig glömmas, att det storryska elementet är det ledande inom denna liksom det också gick i spetsen på revolutionens väg. Sovjetpatriotismen företer sålunda experimentet med en nationalism, som ej följer språket.

Man får ingalunda tro, att Pokrovskijskolans sammanbrott betydde, att det sociala eller det s. k. marxistisk-leninistiska betraktelsesättet av historien utgick. Men det försvagades i och med att Marx, Lenin och övriga lärans klassiker utsattes för godtyckliga tolkningar vid deras anpassning efter den nationella storryska stalinismen. I de olika avhandlingar i rysk och internationell arbetarrörelses historia är den hätskt polemiska attityden mot

socialdemokratin förhärskande. Man har undersökt Marx och Engels inställning till det samtida Ryssland, Pariskommunens korta saga, Lenins brytning med austromarxismen, men ju närmare man kommit nuet desto mer har man uppenbart skyggat inför uppgifterna. Kanske kan detta trots allt tolkas som en obenägenhet hos sovjethistorikerna att beträda propagandans breda men ändå farliga allfartsväg. Emellertid utkom redan kort före kriget det breda samlingsverket över det kommunistiska partiets historia, där Stalins roll under revolutionen och inbördeskriget framhövdes på ett sätt, som föga stämde överens med den intresserade samtidens iakttagelser, och som väckte häpnad i Europa. Att redigeringen av det anonyma verket var Stalins egen har sedermera erkänts genom att denne i press och facktidsskrifter öppet tillskrives författaräran. Ledarkulten krävde sitt, och ungefär vid samma tid som Stalin blev sitt lands främste språkexpert blev han också »skaparen av den sovjetryska historievetenskapen», som facktidsskriften »Voprosy istorii» 1949 uttryckte sig. Perspektivet på världshistorien är inställt genom Lenins och Stalins orakelspråk. Fackhistorikerna har endast att med sin teknik gå till verket!

Efter världskrigets slut har den sociala linjen i historievetenskapen åter förstärkts, samtidigt som »professorsobjektiviteten» helt underkänts. Objektiviteten är blott möjlig inom partiets ram, därför att den objektiva utvecklingen gynnar de arbetande massorna, och blott proletariatet därför kan återspegla utvecklingen av objektiva realiteter, som den ordleksliknande förklaringen lyder i tidskriften »Pod znamenem marksizma» (= Under marxismens fälttecken). Under de närmaste åren efter kriget stod vetenskapen under direkt kommando av partiets inspiskare i världsåskådningsfrågor, Zjdanov, som stundom med hårda rapp av kommandostaven angav kursen. Zjdanovs krav på avsvärjande av den borgerliga objektiviteten och dennas ersättande med den fasta auktoritetstron ackompanjerades av deklARATIONER i facktidsskrifterna. Så t.ex. hette det i Voprosy Istorii i sept. 1948: »Ännu har sovjethistorikerna inte den rätta kampanjen, som Stalin krävt. Han måste stå säkert på den dialektiska marxismens grund och inspireras av partiets klassiska historieverk, vilket han har att ådagalägga genom citat av Marx, Engels, Lenin och Stalin.»

Om avvägningen av de olika utvecklingstendenserna i sovjetvetenskapen efter kriget inte är lika tydligt skönjbar som under perioden 1934—45, visar den som imperialist i Peter den stores

anda ofta utpekade Zjdanovs korta framträdande, att nationalismen fortfar med oförminskad styrka. Liksom historien från Napoleontiden under 1940-talet ofta upprepade sig, stod de sovjetryska makthavarna vid den stora segern inför problem liknande de, som mötte tsarregeringen 1813—14, nämligen hur det av rysk militär invaderade Europas återverkan på Ryssland självt skulle kunna förhindras. Den lösning man valde var också i enlighet med historiens lärdomar, om än till följd av den moderna propagandans resurser mera extrem än 130 år tidigare. Det blev den till frenesi uppdrivna kampanjen mot »kosmopolitismen». Man vågar på grund av otillräckligt material ej dra någon parallell mellan dekabristupproret i Petersburg 1825 och det intermezzo i Leningrad 1946, av vilket ett svagt eko trängde fram över Europa, och som i sina yttringar skulle inneburet en med polisiära metoder utförd razzia mot en krets av kulturpersonligheter av ev. liberalare läggning, bland dem den kända författarinnan Anna Achmátova. Skulle Peter den stores stad än en gång visat sig vara fönstret mot västerlandet? I denna kampanj mot kosmopoliterna har man alltmer skjutit in sig på positioner, som kommer nationalhelgonet Lenins så nära som möjligt. Kosmopolitismen säges innebära ett förnekande av idén om Rysslands självständiga utvecklingsmöjligheter och Rysslands självförnedring inför västerlandet. Lenin såg ingen världsrevolutionens morgonrodnad randas förrän kommunismen nått det industrialiserade Europa, enkannerligen Tyskland, vilket han med sin revolutionsstrategiska blick utsett till omvälvningens kommande kärnland. Det är överhuvud svårt att se någon skillnad mellan begreppen internationalism och kosmopolitism, om ej att det förra användes av och om 1920-talets fosterlandslösa revolutionärer och det senare om 1950-talets auktoritetsförnekande sovjetintelligentsia. De bannlysningar, som drabbat representanter för denna har även nått den judiske historikern Rubinstein, vilken förolämpat den ryska nationaläran genom att söka upprätthålla traditionen om det varjagiska statsgrundandet i Ryssland och Kievfurstendömet kulturlån från Bysans och Väst-europa samt den förutnämnde Vajnstajin, vilken förklarar slavofilin som ett utflöde av romantiken. En cause célèbre har vidare varit att bandet »Sovjetunionen» i den stora bolsjevikiska encyklopedien måst indragas på grund av kosmopolitism, och de båda historikerna Dans och Suboks amerikanska historia ansattes hårt för att den var för lidelsefritt hållen och för att Wilsons pacifism ej stämplats som imperialism. Beträffande det sista världskriget

Stalinism och historieskrivning

har ur tidigare upplagor av läroboken »Sovjetunionens historia» Stalins lovordande av invasionen i Normandie som »en glänsande militär och politisk framgång» strukits, och i kritiken mot de fåtaliga arbeten, som utkommit om krigshändelserna nonchaleras konsekvent den allierade krigsinsatsen i väster och i luftområdet, liksom hyckleriet i de anglosaxiska krigsmålen och särskilt Labours förräddarroll skarpt gisslas.

Detta är blott några exempel. De åskådliggör fullt tydligt att åsiktsskillnaderna mindre än någonsin är individuella utan kollektiva, helt avhängiga av signalerna ovanifrån. Många överraskningar är väl ännu att vänta. Blott ett står fast: Teckenförbudets konst är ett med det vetenskapliga arbetet i Sovjetunionen.
